

SZABÓ GÁBOR

Hol terem az elmélet?

KÁLMÁN C. GYÖRGY: „DEHOGYIS TEREM CITROMFÁN”
IRODALOMELMÉLETI ÍRÁSOK

Balassi Kiadó
Budapest, 2019
240 oldal, 2600 Ft

Kálmán C. György újabb – a *Te rongyos (elm)élet* folytatása-képp is kezelhető – tanulmánykötete már a címével is rögtön értelmezési problémák elé állítja olvasóját. Az irodalomelméleti írások alcím ugyan nagyjából eloszlatja futó gyanúját, hogy egy kiskert-tulajdonosoknak szánt botanikai kézikönyv tévedt a kezébe, ez azonban még nem ad megnyugtató magyarázatot a citromfák és az irodalmi teóriák evidens kapcsolatára. Mert világos, az elméleti gondolkodást a „fakó minden teória, s a lét aranylő fája zöld” goethei iránymutatásától többnyire függetlenül tartja élvezhetetlennek, unalmasnak és savanyúnak az olvasók többsége, a cím pedig alighanem ezt a konvenciót igyekszik cáfolni és módosítani. Ám továbbra is kérdés marad, hogy miért szerepel idézőjelben a megformáltságát tekintve alighanem egy élő dialógusban elhangzó megsemmisítő válasz? És vajon mennyire távoli asszociáció a cím kapcsán a Metro együttes valamikori fergetegesen bugyuta slágerében felbukkanó gyümölcsöt, a citromízű banánt a hibriditás, heterogenitás olyan metaforájának tekinteni, amely Kálmán C. könyvének hasonlóan határsértő teoretikus játékainak referenciája lehet?

Már most megjegyzem, hogy ezekre a kérdésekre a későbbiekben sem fogok (tudni) válaszolni, és ezzel (saját tanácstalanságomon túl) bizonyos fokig Kálmán C. György könyvének retorikáját idézem meg. Ennek a rendkívül élvezetes stílusban megírt tanulmánygyűjteménynek egyik legszembetűnőbb nyelvi jellegzetessége ugyanis éppen az egymás után sorjázó, elképesztően inspiratív kérdések, felvetések sorozata, amelyek azonban – többnyire – válasz nélkül maradnak. Ez a nyelvi forma azonban nemcsak pusztán stíláris jellegzetessége Kálmán C. írásainak, de legalább annyira egy elméleti alapállás tartalmi reprezentánsa is. A különböző problémák kapcsán felmerülő, szinte öngerjesztő módon szaporodó kérdések egyszerre idézik az élőbeszéd sodrását, keltik a szemünk előtt formálódó-alakuló szöveg szinte work

in progress jellegét, miközben pontosan jelzik Kálmán C. írásmódjának lényegi attitűdjét: hogy tudniillik nem megoldás(ok)at akar nyújtani, hanem lehetséges megoldások természetén gondolkodik. Amikor tehát saját felvetéseinek definitív megválaszolhatóságával kapcsolatban megosztja bizonytalanságát az olvasóval – gyakran igen hangsúlyosan az egyes tanulmányok végén –, akkor az egyértelmű állásfoglalás elmaradása valójában az attól eltérő irányok, elágazások, szempontok és összefüggések kizárásától való tartózkodását, azaz a gondolkodás folytatásának igényét demonstrálja. Amelyet aztán a kérdések közrebocsájtásával részben az olvasóra (beszélgetőpartnerére) testál.

Az irodalomelmélet Kálmán C. György számára olyan vizsgálódási terep, amelyben az emberi jelentéssel, értéktételezéssel, nyelvvel, élményekkel kapcsolatos számos elmélet, vizsgálódási lehetőség fonódik össze a személyes és a nemzeti önértelmezéssel, társadalmi létezésünk természetével, a hatalom vagy az emlékezés mibenlétének tágabb kérdéskörével. Ekképp tehát a jelen, sőt bizonyos értelemben a jövő kulturális szerkezetére vonatkozó feltevéseket is implikál, azaz vizsgálati tárgyát korántsem tekinti ideológiamentesnek. (Ideológia alatt most legtágabb értelemben a jelentéstudajdonítások, taxonómiák, érték kategóriák létrehozásának alapvetően preformált, tágabb kulturális hiedelmekhez és érdekekhez kapcsolódó, csupán egy hálózat összefüggéseiben elképzelhető rendszerét értve.) Ennek kapcsán jegyzi meg az Irodalomtörténet, értelmezés, irodalomtörténet-írás című szöveg egyik mondata, hogy „az irodalomelmélet – eléggé közvetett módon – számadás arról is, hogy hogyan látjuk a világot” (50). S miután az objektív, ideológiamentes irodalomelméleti gondolkodás maga is csupán az ideologikus mítoszok egyike – „Az ideológiától való megszabadulás vágya természetesen maga is erősen ideologikus lépés”, olvassuk a Paratextusok és ideológia című dolgozatban (147) –, az imént idézett meglátások nemcsak Kálmán C. irodalmi vizsgálódásainak módszertanát, tudományszemléletét jellemzik, hanem saját megszólalásának reflexivitásában is testet öltenek.

Nem meglepő tehát, hogy a tanulmányok egyik fontos teoretikus vonatkozáspontja a hol szövegszerű hivatkozásokon át (22, 59, 207 stb.), hol pedig csak szellemiségében megidézett Bourdieu. Vizsgálódják ugyanis Kálmán C. a kánon természetével, a műfajiság jelentésével, a mellékszereplők funkciójával vagy az irodalomtörténet-írás problémáival kapcsolatos kérdésekben, erőfeszítése soha nem valamiféle esszencialista kategória magyarázatára irányul, hanem a jelenségeknek az irodalmi mezőben elfoglalt, a többi elem relációjában és változékony viszonyrendjében megragadható tulajdonságainak elemzésére. Talán e (bourdieu-i) látásmód metaforája lehet az a szellemes metafora, amellyel a Kassák Lajos mint Pusztasabolcs (vagy Rákosrendező) című írás az irodalmi rendszer elemeinek kapcsolódásait a vasúthálózat eltérő szempontok miatt fontos csomópontjainak hálózataként látta.

Kálmán C. írásainak elsődleges gondolati tétje e mező pozícióinak játékos felülvizsgálata, a konvenciók kimozdítása, a szerkezet belső viszonyrendjének feltételeire való folyamatos rákérdés. Ami természetesen – ismét Bourdieu szellemében – a mező szerkezetének tökéletes ismeretét, a mezőn belüli otthonos létmódot feltételez, ennek összes, a beszélő (nyelvi) mozgásterét szabályozó implikációjával együtt. (Amihez hozzátartozik ez esetben az erről a határoeltságról, a szabályoknak való kitettségről való tudás is.)

Ismeretelméleti értelemben a tanulmányok a „mi?” metafizikai kérdését a „miképp?” jóval pragmatistább nézőpontjára cserélik. A kötet tanulmányai hat főcím alá rendeződnek, a hozzájuk rendelt tanulmányok pedig az azokban megjelölt elméleti problémákat járják körül,

így az irodalomtörténet-írás, a műfajiság, a szöveg „hagyományos”, illetve az internetes térben történő megjelenését, a teóriát („mint olyat), illetve az irodalmi élet intézményét vizsgálják. A vizsgálódás eme csomópontjai az irodalmi rendszer meglehetősen széles spektrumának áttekintését jelzik, ráadásul, mint ezt már jeleztem fentebb, nem önálló, autentikus entitásokként kezelve, hanem hálózatszerű viszonyrendszerben láttatva azokat.

Az összefüggések, feltételezettségek, kapcsolódások feltérképezése nemcsak az egyes írók közt eredményez állandó átjárásokat, hanem az egyes tanulmányokon belül is folyamatosan módosítja az értelmezői kereteket, mobilizálja az optika irányát. Itt, ezzel kapcsolatban érdemes említeni Kálmán C. szövegeinek másik, Bourdieu mellett alighanem leggyakrabban hivatkozott szerzőjét, Genette-et, akinek főleg a metalepszissel kapcsolatos narratológiai elemzése fontos, és talán a szövegek megformáltságát illetően is befolyással bíró hivatkozási pontjai a tanulmánykötetnek. A szintátlépések, keretmozgatók narratológiai kérdéskörét tárgyaló, vagy a genette-i fogalmi rendszert alkalmazó dolgozatok teoretikus bázisa mintha a tanulmánykötet minduntalan újrakereteződő megformáltságában, fókuszváltásaiban demonstrálódna.

A „*Dehogyan terem citromfán*” Kálmán C. György 1998 és 2016 közt megjelent, változatos helyeken publikált és változatos alkalmakra íródott szövegeiből áll össze. Ez nem csorbítja ugyan a kötet feszes szerkezetét, tematikus kohézióját és logikáját, mindössze egyetlen szerkesztési figyelmetlenség zavarhatja az összképet: Jean Paul egyik művének és Esterházy *Termelési regényének* összevetése két külön tanulmányban is megismétlődik (Jegyzet a jegyzetről és Paratextusok és ideológia).

Talán az egyes szövegek megformáltságának, kifejtettségének, nyelvi és argumentációs bázisának változékonysága okozhat némi egyenetlenséget a kötetben belül. Egy, a Literának íródott szöveg (pl. Narratológia és határok) természetesen másként szólal meg, mint mondjuk az ÉS-nek szóló (Az élő netirodalom néhány változata), amiképp az eredetileg a Helikon hasábjain megjelent írás is (A műfajok és /elnevezések/ értelmes káosza – univerzalizáció és nemzethez kötöttség) másként szerveződik, mint egy születésnapra készült szöveg (Konferencia előadás a konferenciákról).

Kálmán C. tanulmányainak gyűjteménye az irodalomról elsősorban nem mint valamiféle belső minőségről, hanem mint az irodalmi mező jelenségeivel kapcsolatos viszonyaink különböző módozatairól beszél. És igazán élvezetessé tudja tenni az irodalomelmélettről való gondolkodást, meggyőzően bizonyítva, hogy az „elmélet” tényleg nem citromfán terem, vagy ha véletlen mégis, akkor viszont épp azért ízletes.

A kutatást az EFOP-3.6.2-16-2017-00007 azonosító számú, *Az intelligens, fenntartható és inkluzív társadalom fejlesztésének aspektusai: társadalmi, technológiai, innovációs hálózatok a foglalkoztatásban és a digitális gazdaságban* című projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap és Magyarország költségvetése társfinanszírozásában valósul meg.